

Lumpsamlaren Jakob Månsson

I släktforskningen är det lätt att lyfta fram personer med fina titlar och de som lyckats göra karriär. Samtidigt är alla anfäder och anmödrar precis lika viktiga. Om någon enda skulle bytas ut så skulle inte ens släkt vara här idag – eller i alla fall inte på exakt samma sätt. Vi ska nu få möta lumpsamlaren Jakob Månsson i Linköping. Lumpsamlare låter sannerligen inte imponerande, men det var tidigare en viktig kugge för att få samhällets maskineri att snurra. Ja, faktum är att lumpsamlare kan sägas vara en av de allra viktigaste professionerna för oss släktforskare som vi ska få se.

Jakob Månsson dyker första gången upp i källorna på 1730-talet då han omnämns som dräng vid en av kvarnarna i Tannefors i centrala Linköping. Platsen ligger vid vattenfallen i Tannefors där Stångåns brusande vattenmassor ända sedan medeltiden drivit många mjölkvarnar. På en relativt kort sträcka faller Stångån tio meter vilket gör platsen idealisk för kvarndrift. Vid denna tid finns det 13 kvarnar som mal spannmål.

Kvarnarna har i folkmun namn som Solskina, Jerusalem, Vinterbråka, Krypin och Knapernaum. Tannefors kvarnby, som området kallas, sträcker sig också en bit in mot land med bostäder för arbetarna, mjölnarstugor, ladugårdar och logar.



Geometrisk avmätning över Tanneforsån och dess kvarnar (1697).

Kvarnen drivs av en man som heter Arvid, och Jakob som är ung lär sig hantverket att mala mjöl. Kvarnen har tre par stenar, där den övre stenskivan har en fästad axel som får den att rotera. Vid kvarnarna arbetar också en piga som heter Katarina Nilsdotter. De fattar tycke för varandra och det dröjer inte länge förrän Jakob och Katarina gifter sig, dagen före nyårsafton 1739. Det är en händelserik tid i deras liv får man förmoda. Inom ett år har de fått sitt första barn och året därpå får Jakob ta över huvudansvaret för kvarnen.

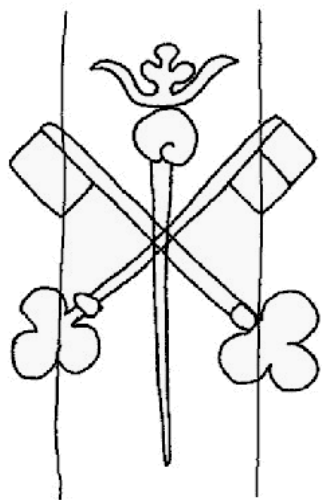
Vid kvarnbyn ligger också ett pappersbruk. Redan 1628 har Gustav II Adolf utfärdat privilegier för ett



Exempel på hur en kvarnsten kunde se ut.

pappersbruk i Tannefors. Behovet av papper ökar stadigt i takt med att allt fler skolböcker och religiösa skrifter trycks. Linköpings domkapitel har till och med en egen pappersmakarmästare anställd. Vid denna tid hetar han Jöns Balck och Jakob kommer att jobba åt honom som lumpsamlare.

I dag tillverkas papper i princip uteslutande av pappersmassa bestående av trä. Men ända fram till 1830-talet är den enda råvaran man använder så kallad *lump*. Lump är helt enkelt slitna och kasserade kläder med andra ord textiliter av bomull, ull, lin, jute och hampa. Lump är en bristvara och Jakob får säkert resa vida omkring för att samla in gamla avlagda



Vattenmärke på papper från Tannefors 1632 (Linköpings domkyrkas sigill).

kläder och lakan som inte längre används. Man kan misstänka att dessa säkerligen ofta är både smutsiga och fulla av loppor. Yrket är vid tiden inte särskilt väl ansett och det förekommer ofta klagomål från lokalbefolkningen på tjuveri, oordning och tiggeri från lumpsamlarna.

Den lump som Jakob levererar till pappersbruket tas sedan hand om av lumpsortererskor som sorterar lumpen efter kvalitet och skär den i småbitar. Lumpen mals i en speciell valsmaskin som kallas "holländare". Denna är vattenhjulsdreven, men detta är också det enda mekaniska momentet i tillverkningen. Malning-

en är viktig för papperets kvalitet och sköts av pappersmakarmästaren. Några kemikalier används inte utan endast vanligt vatten.

Den färdiga pappersmassan flyttas sedan till en så kallad *kyp*, i vilken pappersarken formas. Att få till rätt tjocklek och kvalitet kräver stor hantverksskicklighet. Nästa steg är att *guska* papperet, vilket innebär att formen pressas mot en yllefilt. Då bomull fäster mot ylle lossnar papperet och processen kan upprepas. Ny formning i kypen, ny guskning mot en yllefilt. När omkring 50 ark och filter har byggts upp har man skapat en *filtpost*. Denna pressas sedan mycket hårt i en press så att allt överflödigt vatten pressas ut. Papperna blir då så tåliga att de kan skiljas från filtarna.

I många arbetsmoment får alla delta, exempelvis att dra åt skruvpresen när papperet ska pressas eller när arken ska hängas upp till tork. Arken packas sedan i bunt och slätpressas för att slutligen läggas på backen och blekas i solen. Tillverkningsprocessen är både långsam och omständlig.

En uppskattning pekar på att varje pappersark hanteras över 30 gånger innan det är färdigt. Hur mycket papper som kan tillverkas beror, förutom av lumptillgången och vattnet i ån, på arbetslagets skicklighet och arbetstakt. På tidigt 1900-tal kan 2 500 ark tillverkas under en arbetsdag. På Jakobs arbetsplats – 150 år tidigare – är det troligen betydligt mindre volymer det



Papperstillverkning av lump och linnefibrer.

handlar om.

Det är oklart varför Jakob byter från mjölnare till lumpsamlare. Man kan ana att det har att göra med sviktande hälsa. Efter ett par år kallas han "före detta mjölnare" och man kan anta att han inte har krafter-



Fallen i Tannefors år 1900.

na som behövs för att försörja sig själv och familjen varken som mjölnare eller lumpsamlare. Han ådrar sig tuberkulos och en lunginflammation tar hans liv 15 januari 1758 då han endast är 46 år gammal.

Hans hustru Katarina blir inte mycket äldre hon. Vid 52 års ålder får hon en långsam och svår värk i benen. Den stiger omsider uppåt i kroppen och 29 juni 1770 dör hon. Hon beskrivs av prästen som ärlig och gudfruktig. Tillsammans har de fått fem barn, fyra söner och en dotter. För dessa människor i marginalen är livet hårt och krävande och många blir inte särskilt gamla.

Än värre ska det gå för deras dotter Maria. Hon gifter

sig med sockenskomakaren Petter Danielsson. Familjen bosätter sig i Östra Tollstad några mil väster om Linköping. De får åtta barn, men bara tre döttrar överlever småbarnsåren. Maria själv dör av slag när hon bara är 38 år gammal. Hemmet befinner sig då i ett fattigt tillstånd. Petter gifter om sig efter två år och får en son med Lena Östensdotter.

Men Sverige är i krig och Gustav III behöver fler soldater till striderna mot Ryssland. Som många fattiga sätter Petter sitt hopp till en inkomst som militär. Han tar värning som fotsoldat och tilldelas namnet Österberg. Men detta är inget lyckat beslut. Han kommenderas till Finland där striderna pågår för fullt. Nästan omgående, i september 1789, dör han i kriget.

Dottern Katarina Pettersdotter, eller Kajsa som hon kallas, växer i unga tonåren alltså upp utan föräldrar. Hon gifter sig med statdrängen Måns Hansson och får hela tio barn. Hon får till skillnad från sina föräldrar och morföräldrar ett relativt långt liv, hon blir 73 år gammal. Även Måns blir gammal, 77 år. Men deras levnadsomständigheter får sägas vara miserabla. De båda slutar sina dagar som fattighjon på fattighuset i Nykil några mil söder om Linköping.

Men vad hände då med pappersbruket i Tannefors? Verksamheten fortsätter ända till 1833 innan det läggs ner för gott. Inte förrän på 1870-talet börjar man i större omfattning använda pappersmassa av trä.

ORD OM PAPPER

*"Att göra papper är ingen konst.
Man tager en jäntas avlagda underkjol.
Den males, blandas med lera, limmas
och poleras. Så småningom får hon
den tillbaka med många kärlekens ord
skrivna därpå."*

(Gesäll vid Blomsfors pappersbruk i Östergötland i mitten på 1800-talet.)

Många industrier fortsätter sin verksamhet i kvarnbyn långt in på 1900-talet. Idag är allt rivet för att ge plats åt nya bostäder. Men lumppapper används än idag, bland annat i sedlar. Materialet är mycket slitstarkt och tål till och med maskintvätt. Dess goda uppsugningsförmåga gör att det också passar utmärkt att stämpla på.

Tack vare alla dessa papperstillverkare under årens lopp har vi fått papper att skriva vår historia på. Det är dessa papper som än idag finns kvar i våra arkiv i form av kyrkoböcker, mantalslängder och rättegångsprotokoll. Utan dem hade släktforskning varit en snudd på omöjlig konst.

